

УДК 7.072.2:2+7 «XX»
Д 83

Ірина ДУНДЯК,
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри дизайну і теорії мистецтва
Прикарпатського національного університету
імені В. Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна

**МИСТЕЦТВОЗНАВЕЦЬ ВІКТОР МЕЛЬНИК
У КОНТЕКСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦЕРКОВНОГО
МИСТЕЦТВА ПРИКАРПАТТЯ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

Дундяк І. М. Мистецтвознавець Віктор Мельник у контексті збереження церковного мистецтва Прикарпаття у другій половині ХХ – початку ХХІ ст. Дослідження є першою спробою представити повно всю інформацію про збереження сакральних творів мистецтва Івано-Франківської області в другій половині ХХ ст. Велика частина цих творів була знищена або вивезена з регіону. Експозиція художнього музею Івано-Франківська була створена мистецтвознавцем В. Мельником і є найціннішою частиною колекції: іконопис Східно-Карпатського та Покутського регіонів, барокова дерев'яна скульптура, стародруки і літургійний церковний одяг.

Ключові слова: церковне мистецтво, музеєфікація, мистецтвознавець, іконопис, музей

Дундяк И. М. Искусствовед Виктор Мельник в контексте сохранения церковного искусства Прикарпатья во второй половине ХХ – начала ХХІ в. Исследование является первой попыткой представить полно всю информацию о сохранных церковных произведениях искусства Ивано-Франковской области во второй половине ХХ в. Большая часть этих произведений была уничтожена или вывезена из региона. Экспозиция художественного музея Ивано-Франковска была создана искусствоведом В. Мельником и представляет собой наиболее ценную часть коллекции: иконопись Восточно-Карпатского и Покутского регионов, барочная деревянная скульптура, старые церковные книги и литургическая церковная одежда.

Ключевые слова: церковное искусство, музеєфікация, искусствовед, иконопись, музей

Dundiak I. Art expert Viktor Melnyk in the context of preservation of Precarpathian sacral art in the second half of XX – beginning of XXI centuries. The article is the first attempt to present over-all information on the preserved sacral art works of Ivano-Frankivsk region in the second half of the 20th century. The major part of these works have been demolished or taken out of the region. The exposition of Ivano-Frankivsk Art Museum was created by art critic V. Melnyk and represents the most valuable parts of collection. These are an icon-painting of East Carpathian and Pokuttia regions, the Baroque wooden sculpture, early printed books and liturgical church clothing.

Keywords: church art, museum research and classification, art critics, iconography, museum.

Постановка проблеми. Відомо, що розвиток церковного мистецтва у ХХ ст. по всій Україні був практично припинений внаслідок антирелігійної політики комуністичного режиму. До актуальних питань дослідження українського церковного мистецтва другої половини ХХ ст. належать особливості збереження таких пам'яток при атеїстичному радянському режимі. Протягом 1950-1980 рр. у цій справі особливо вирізняються постаті таких діячів як Г. Логвин, Л. Міляєва, П. Жолотовський, Б. Возницький, В. Овсійчук та інші. Вони досліджували старі церкви, самостійно шукали ікони, церковне начиння, музеєфікували ці твори, дбали про їх реставрацію, брали під охорону держави тощо. У ті часи їхня діяльність була доволі небезпечною та не віталась владою. Прикарпаття тоді рідко потрапляло у сферу їхніх зацікавлень. Тому питання збереження церковного мистецтва цього краю та дослідження творчості осіб, які були до цього причетні, вимагають детального аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення церковного мистецтва другої половини ХХ ст. є маловивченою сторінкою вітчизняного мистецтвознавства. Недослідженими залишаються й різні аспекти цієї проблеми. До них належить і музеєфікація пам'яток церковного мистецтва. Творчості мистецтвознавця В. Мельника на жаль присвячено небагато публікацій у пресі. Серед них особливо хочеться відзначити коротку, але емоційну і глибоку, статтю М. Аронця [2]. Найбільш змістовним й детальним джерелом інформації про діяльність В. Мельника в Івано-Франківську стало інтерв'ю Л. Хом'як, яка особисто знала В. Мельника [1]. Окремі аспекти про діяльність мистецтвознавця знаходимо у публікації А. Звіжинського [3]. Особисті праці В. Мельника також віддзеркалюють історію збереження церковного мистецтва на Прикарпатті [5; 6].

Метою статті є усебічне дослідження діяльності В. Мельника по збереженню, вивченню та музеєфікації церковного мистецтва Прикарпаття.

Виклад основного матеріалу. Процес музеєфікації церковного мистецтва Прикарпаття мав свої особливості, адже сакральне мистецтво Івано-Франківщини практично до 1980-х рр. було «terra incognita». Мусимо наголосити, що у периферійних музеях навіть у 1980-ті рр. ХХ ст. не було спеціалістів: реставраторів, мистецтвознавців. Тому популярною практикою було витрачання державних грошей на закупку «класово та ідеологічно вірних» образотворчих пам'яток (великі полотна з воїнами-визволителями, на колгоспну або робітничу тематику тощо). Навіть якщо й були у фондах пам'ятки церковного мистецтва, то їх місце було, переважно, у погано пристосованих сховищах, а не у постійних експозиціях.

Колекціонування творів сакрального мистецтва Прикарпаття довгий час зводилось до вивезення кращих зразків у відомі музеї, а найчастіше – до їхнього нищення. В кращому випадку їх вивозили до колекцій Національного художнього музею у Києві та Національного музею у Львові.

У першій половині ХХ ст. першою образотворчою музейною збіркою у Станіславі була колекція літургійних книг, ікон та церковних предметів духовної семінарії, започаткована митрополитом А. Шептицьким у 1899–1901 рр. [4: 26]. Після Другої світової війни книги з цієї колекції передали до архіву, а ікони і начиння, ймовірно, до теперішнього краєзнавчого музею, де їхню долю важко назвати щасливою. Другою збіркою церковного мистецтва Прикарпаття можна вважати коломийську колекцію церковних старожитностей у Національному музеї народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського, заснованого у 1926 р. Частину експонатів музею церковного вжитку, зібрану ще його засновниками, В. Кобринський особисто передав на таємне зберігання надійним людям, а частину негласно продовжували зберігати в музеї, де єдиним надійним способом було замурування їх в одній з музейних кімнат [5: 9].

Діяльність музеїв у Івано-Франківську, як обласному центрі, розпочинається заснуванням краєзнавчого музею Покуття у 1928 р. завдяки почину історика мистецтва Й. Грабовського. У 1939 р. краєзнавчий музей був реорганізований на базі Покутського музею та інших приватних колекцій [4: 26]. За свідченнями В. Мельника, у цьому музеї в радянський час відбувалися доволі неприємні речі: «В повоєнний період відбуваються методичні акції зі знищення «ідеологічно шкідливих» творів мистецтва. Гине колекція європейських малярства і графіки, зібрана вихідцями зі Станіслава у Відні, Парижі, Кракові. На друзки розбивають понад тридцять мальованих на склі ікон, які в 1952 році ще встигла побачити й описати Олена Кульчицька. Спалюють дерев'яні хрести і нищать гуцульську кераміку з християнськими символами» [5: 8-9]. Колекція церковного мистецтва музею в радянський час була погано збереженою, нереставрованою та недослідженою і частково розграбованою працівниками (за свідченнями колишніх працівників музею). Лишень останні десятиліття її реставрують зусиллями працівника музею, реставратора В. Твердохліба.

При такому стані збереження церковного мистецтва на Прикарпатті загалом і у Івано-Франківську зокрема, край у 1970-1980 рр. негайно потребував «своїх постатей», такої, якими були І. Свенціцький чи Б. Возницький. Саме у ті часи така людина з'явилась у штаті івано-франківського художнього музею. Серед збірок церковного мистецтва України теперішній музей мистецтв Прикарпаття посідає далеко не останнє місце, хоча й не належить до давніх вітчизняних музеїв. Він був заснований у 1980 р. як Івано-Франківський художній музей у приміщенні найдавнішої архітектурної пам'ятки міста – колишньому костюлі Колегіаті – усипальниці родини Потоцьких (1672–1703 рр.). За час існування тут зібрано п'ятнадцятитисячна колекція художніх творів, серед яких фахівці відзначають галицький іконопис XV–XIX ст., барокову скульптуру, збірку картин італійських, австрійських, польських митців, старовинний церковний

одяг і книги, різноманітні вироби народної творчості. Гордістю музею донедавна були експозиції «Сакральне мистецтво Галичини XV–XX ст.» та виставка барокової скульптури Йогана-Георга Пінзеля, яка гармонійно вписалася під склепіннями костюлу. Однак теперішнє керівництво закладу недолуго переробило ці унікальні експозиції.

Поява на початку 1980-х молодого мистецтвознавця В. Мельника (27.04.1957–20.06.2005рр.), випускника КХІ, у Івано-Франківському художньому музеї стала початком створення колекції сакрального мистецтва (налічує дев'ятсот творів основного фонду). Студентом, за спогадами очевидців, він був дуже допитливим, активним, свідомим, адже перед навчанням на відділенні мистецтвознавства відслужив у радянській армії, цікавився фондами Житомирського художнього музею, культурою рідного Коростеня. Мав вроджене почуття гармонії та краси, аналітичний склад розуму, жив мистецтвом і для мистецтва. Керівником його дипломної роботи про українські народні ікони був П. Білецький [1].

В. Мельник за порадою студенток-мистецтвознавців з Прикарпаття Л. Панчишин та Л. Хом'як поїхав наприкінці п'ятого курсу навчання до Івано-Франківська. Йому дуже сподобались весняні затишні вулиці з завітчаними віллами. Так, молодий фахівець вирішив взяти направлення на роботу до Івано-Франківського художнього музею, і згодом, просто прикипів душею до Галичини, Прикарпаття, Станіслава-Франківська. Особливо імпонувала йому збережена, бодай частково, побутова культура краю. Франківський музей, таким чином, отримав універсального працівника, який міг провести екскурсію, зробити експозицію, написати науковий текст, статтю до преси, поїхати в експедицію. Як згадує його колега М. Аронець: «Як мистецтвознавець зі знанням і великою працездатністю він відразу завоював прихильність і повагу в колективі. Для нього не існувало непосильної роботи. Впадали у вічі незалежність його суджень, непідробна принциповість і ґрунтовність в оцінці мистецьких процесів, які відбувались в Україні» [2: 11].

Його відразу зацікавила й захопила праця по пошуку пам'яток церковного мистецтва. За словами самого В. Мельника: «Звідси завжди вивозили раритети. Лише в Національному музеї у Львові та Національному художньому музеї України у Києві перебувають на збереженні кілька сот творів XV–XVI ст., включно з такими базисними для вивчення українського мистецтва пам'ятками, як ікони XVI ст. монастирського майстра Дмитрія з Долини, «празнички» середини XVI ст. з Калуша, монументальні «Страсті Христові» кінця XVI–початку XVII ст. з Білих Ослав з Надвірнянщині, фрагменти іконостасу церкви Великомучениці Параскеви (1718) на Гуцульщині, Богородчанський іконостас (1698-1705) Йова Кондзелевича зі Скиту Манявського. Йдеться не про «пограбування» теренів Передкарпаття, бо згадані твори могли б зникнути безслідно. За браком музейних осередків і сподвижників рівня митрополита А. Шептицького, І. Свенціцького чи М. Біляшівського, фундаторів українського музейництва,

упродовж XIX–XX ст. відбувалося стрімке оголення місцевого художньо-історичного позоу [5:8].

Розуміючи це, він віднайшов, каталогізував, віддав на реставрацію, дослідив пам'ятки ікономалярства, барокову скульптуру, стародруки, твори літургійно-обрядового призначення. У партійного керівництва він доволі легко здобував дозволи на роботу експедицій музею на складах культурного майна, адже дуже переконливо аргументував доцільність таких експедицій. Спрацьовувало, напевно, ще й те, що він не був місцевим і не викликав підозр у керівництва області. Йому довіряли ключі і давали карт-бланш. Мистецтвознавець дбав і про подальшу співпрацю з реставраторами. Більшість його знахідок реставрувалися у Львівській філії Державних науково-дослідних реставраційних майстерень (тепер – Національний науково-дослідний реставраційний центр Львівська філія) і частково у реставраційному відділенні Київського Державного художнього інституту (сучасна Національна Академія мистецтв і архітектури у Києві). Особисті дружні стосунки довгий час повзували його з львівськими реставраторами М. Отковичем та Н. Скрентович.

Протягом 1983–1987 рр. ним були обстежені склади Залужжя, Пукова (Рогатинщина), Завадки, Болохова (Калущина), Слободи Рівнянської (Рожняківщина), Підлісок (Долинщина), Чехової (Городенківщина). Це була надзвичайно велика робота, яку він виконував з колегами М. Аронцем і Л. Хом'як та іншими.

Кожну експедицію В. Мельник сприймав як пригоду, проте дуже ретельно готувався до них. Сміливо лазив на хори, стріхи костьолів та церков, обстежував дзвіниці. Завдяки цим поїздкам ікономалярство регіону в експозиції сакрального мистецтва представлено такими першорядними іконами, як мальоване силуетне «Розп'яття» і «Богородиця з пророками» XVI ст., «празнички», «Благовіщення» і «Хрещення» з Войнилівщини, «Воздвиження Чесного Хреста», «Спас Пантократор» першої половини XVII ст. з Рогатинщини тощо. Серед віднайдених ним шедеврів хочемо виділити ікону-фрагмент готичного вітваря середини XV ст. з образом Св. Маргарити з драконом, яка мала дарчий напис. У 1940 р. вона була подарована польським інженером Павлом Сетковичем церкві в с. Ріпне на Рожняківщині (знайдено у складі церковного майна Слободи Рівнянської).

Під час спеціально організованих поїздок у 1987–1988 рр. врятовано залишки скульптури майстра Пінзеля в костьолі Місіонерів в Городенці та цікавий комплекс вітварної скульптури з Бернардинського монастиря в Гвіздці. Хоча основна частина дуже знищених городенківських скульптур була вивезена Б. Возницьким у 1960-х рр. до Львівської картинної галереї, В. Мельник, цілком резонно, наставляв на музеєфікації залишків. Л. Хом'як пригадує, як у городенківському костьолі забирали скульптури Пінзеля: «Всі скульптури вже були загружені у авто, але зовсім вгорі ще були невеликі путті, які Віктор особисто все ж дістав в останній момент з височини, порвавши при цьому куртку» [1].

Його робоче місце було зразком для наслідування. Навколо столу розвішані карти області з позначками де і які експонати знайдені і т. д., на полицях – необхідна література, на столі – облікові карточки, друкарська машинка. Ним складена унікальна, на той час, картотека термінів по сакральному мистецтву, а на окремі музейні пам'ятки зроблені наукові картки. Творчої енергії у нього вистачало і на цікаві фотопроекти, пов'язані з сакральним мистецтвом. Цикл фото «Меморія» представляли кам'яні хрести Опілля. Авторами фото був відомий фотограф П. Дробяк, а ідея та науковий супровід – В. Мельника [1].

У 1993 р. ці, зібрані під його керівництвом, твори стали основою для унікальної експозиції сакрального мистецтва Галичини, розгорнутої під середхрестям колишнього колегіального костьолу у костьолі Непорочного Зачаття. Експозиція була мостом між минулим і майбутнім, місцем зустрічі різноманітних художніх, національно-культурних, духовних традицій, які заслуговують на увагу й пошану [5: 11]. Йому навіть вдалося віднайти (початок 1990-х) спеціальні лампи для експозиції, домовитися про виготовлення вітрин тощо. Ця експозиція була вивірена мистецтвознавцем до сантиметра, десятки раз продумана до дрібниць. Завдяки В. Мельнику був вибудований унікальний взаємозв'язок пам'яток з інтер'єром храму. Один час музей мав назву «Сакрального мистецтва».

За словами автора експозиції: «Іконопис XV–XIX ст. представлено у двох бічних навах, камерний простір яких нагадує масштаб невеликих дерев'яних церков Бойківщини, Гуцульщини і Покуття, звідки походить більшість іконописних творів. Площу під середхрестям костьолу заповнює барокова скульптура XVIII ст. Експозиція, що огортає інтер'єр по периметру, закінчується у східній наві пам'ятками народного ікономалярства і різьби XVIII–XIX ст.» [5:11]. Однією з останніх його ініціатив було впорядкування крипти у Колегіаті.

Дослідник підготував путівник-каталог «Сакральне мистецтво Галичини XV – поч. XX ст.» з історією міста та сакрального мистецтва краю, з переліком майстрів, словником термінів, докладним каталогом експонованих творів тощо. Однак, не судилось взяти до рук В. Мельнику цю книгу, смерть забрала його у червні 2005 р., а книга вийшла згодом – у 2007 р., як підсумок багатолітньої наукової діяльності.

Окремою сторінкою у дослідницькій роботі В. Мельника була унікальна пам'ятка – церква Св. Духа і її іконостас (Рогатин), включена у список світової спадщини ЮНЕСКО. У 1983 р. там був відкритий відділ музею, а мистецтвознавцем створено експозицію іконопису, різьби та скульптури, певний час він навіть жив у Рогатині. Поряд з унікальним ранньобароковим іконостасом 1650 р. в ньому представлено рідкісні ікони XVI–XVIII ст. [6: 5]. Окрім того, В. Мельник каталогізував ікони, іконостаси у церквах довкола цього міста. Як підсумок ґрунтовного вивчення церкви, у 1991 р. побачив світ альбом про цю пам'ятку, автором-упорядником якого був

В. Мельник. Як влучно зауважив М. Аронець: «Ця робота здобула високу оцінку фахівців й вивела його в ряди талановитих мистецтвознавців України, які вивчають церковне мистецтво» [2:11]. Відзначимо, що він сприймав цей об'єкт не лише як інтер'єр, але й проектував ландшафтний дизайн довкола (мальви коло входу церкви, плакучі верби, декоративні кущі).

У буремні 1990-ті В. Мельник з легкістю додав до своєї праці і сучасне мистецтво й став дотичним до організації бієнале «Імпреза», до так званого «Станіславського феномену», які суттєво вплинули на естетичну свідомість Івано-Франківська. «Імпреза» ставила завдання об'єднати, показати, зіставити, пропагувати сучасне світове мистецтво в Україні й українське на Заході, залучала ринкові механізми й дипломатію, бралася за наукову, літературну, поліграфічну діяльність, формування фондів і оперативних колекцій [3]. Один з учасників цих процесів Анатолій Звіжинський зауважує з цього приводу наступне: «Важливою у ті часи стає мистецтвознавча активність провідного працівника художнього музею Віктора Мельника. Жодна важлива мистецька подія не проходить повз його увагу. Експлікації до організованих ним виставок, тексти у буклетах та каталогах, статті у пресі радикально змінюють ставлення місцевого глядача до мистецтва. Це демонструється передусім помітним зростанням кількості відвідувачів виставок, бажанням спілкуватися, залишати відгуки. Втім продовжувалося це недовго. Вже «Імпреза-97» сигналізувала про спад інтересу до мистецтва або нерозумінням його» [3].

Його згадують як надзвичайно щедру людину – роздаровував різні мистецькі речі друзям, з охотою ділився своїми знаннями, давав поради [1]. Та й по смерті всі мистецькі речі, архів, збірку живопису заповів рідному музею. Слід відзначити і тісні контакти мистецтвознавця з церковною владою, колекціонерами, меценатами краю. Дев'яносто дві статті у пресі стали надзвичайно важливим елементом пропаганди мистецтва краю, неоціненною просвітительською роботою мистецтвознавця. Дуже влучно підсумував М. Аронець діяльність В. Мельника: «Світлом він пролетів на нашим містом, рідним музеєм й захоронився за небосхил, але ми пам'ятаємо його і нас не покидає відчуття, що він досі з нами» [1: 11].

Висновки та перспективи дослідження. Постать В. Мельника є унікальною і універсальною у колі вітчизняних мистецтвознавців 1980-1990-х рр. Невтомна праця над дослідженням церковного мистецтва України, розпочата ним ще у студентські роки, стала основною метою його наукових зусиль на Прикарпатті. Мистецтвознавцем віднайдено, передано за потреби на реставрацію, науково опрацьовано понад дев'ятсот творів церковного мистецтва основного фонду музею. Особливою ретельністю та естетикою відзначається розроблена В. Мельником, експозиція сакрального мистецтва, яка довгий час була окрасою міста (діяла з 1993 по 2010 рр. у первісному авторському вигляді) і представляє

собою найбільш цінну частину колекції музею. Це іконопис Східно-Карпатського та Покутського регіонів, барокова дерев'яна скульптура, стародруки і літургійний церковний одяг. Особливо цікавим фактажем та судженнями вирізняється його велика просвітницька діяльність стосовно церковного мистецтва у місцевій пресі та в монографіях. При написанні узагальнюючих праць про церковне мистецтво України ХХ ст., особа мистецтвознавця В. Мельника, сподіваємось, займе почесне місце в розділі збереження пам'яток.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1. Аудіозапис бесіди з Лідією Хом'як. 25. 11.2015. Збереігається в архіві автора.
2. Аронець М. Наче й досі з нами [Текст] / Мирослав Аронець // Галичина. – 2007. – 28 квітня. – С. 11.
3. Звіжинський А. Станіславський феномен. «Чи не однаково Вам, що буде далі?» [Електронний ресурс] / Анатолій Звіжинський. – Режим доступу: <http://vikna.if.ua/news/category/articles/2014/11/04/24544/view#ad-image-0>
4. Культурно-мистецька панорама Івано-Франківська [Текст]: 350-річчю надання місту маґдебурзького права присвячується: монографія / Г. Карась (гол. авт. кол.), В. Дутчак, І. Монолатій, І. Дундяк [та ін.]. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. – 180 с.+ 60 іл.
5. Мельник В. Сакральне мистецтво Галичини XV-XX століть в експозиції Івано-Франківського художнього музею. Путівник-каталог [Текст] / Віктор Мельник. – Івано-Франківськ: Вид-во Лілея-НВ, 2007. – 224 с.
6. Церква святого Духа в Рогатині: Альбом / Авт.-упоряд. В. І. Мельник. – К.: Мистецтво, 1991. – 144 с.: іл.

Стаття надійшла до редколегії 25 травня 2016 року